

**LIMBAJ EȘUAT ȘI ONTOLOGIE POLITICĂ. O PERSPECTIVĂ CRITICĂ
ASUPRA ROMANULUI *RITUALUL BESTIEI*
*Failed Language and Political Ontology. A Critical View upon The Ritual of The
Beast Novel***

Adriana TEODORESCU¹

Abstract

The present study focuses upon the depiction of communism as main theme of *The Ritual of the Beast (Ritualul Bestiei)* novel, written by Cornel Nistea. More precisely, our research aims at investigating, from a cultural and literary perspective, the ways in which the representation of the Romanian communism configures the relationship between reality and literature, between history and fiction, placing the novel in a realm of aesthetical uncertainty. We point out that the language of Power (the language of the unique Party, of the communist ideology) evolves into the power of language, transforming the novel's characters into simple instances of an anti-communist or hyper-communist discourse. We examine the arising of a new ontology, a political-ontology that can be interpreted in a realistic key, but also through the lens of the Absurd.

Keywords: communism, representation, language, political ontology, beast.

Introducere. (Încă) un roman despre comunism, (încă) o reflectare critică și totuși niște beneficii

Romanul lui Cornel Nistea², redactor, din 1990 și până în prezent, al revistei de cultură *Discobolul*, apare în 2008 la editura clujeană Teognost și trece slab observat pe sub ochii criticilor literari, dacă nu și ai cititorilor. Tema este viața de zi cu zi în timpul comunismului, iar romanul o dezvoltă în sensul ilustrării unei cotidianități constant și puternic subminate de către ochiul atotstăpânitor al Securității și de către permanenta suspiciune inter-relațională. Personajul principal, Pompiliu Dascălu, cercetător în domeniul biologiei este și naratorul romanului. Aflat în șezlongul său albastru, bunic, el rememorează vremurile trecute, servindu-se și de jurnalul pe care l-a ținut, în mare secret, în acele timpuri, continuând însemnările unchiului său Lionel, om cult și ostil sistemului, care reușește să fugă din țară, lăsându-i nepotului său un apartament plin cu cărți și sarcina de a îngriji pe cei doi locatari – o pereche de papagali ce rostesc nenumărate imprecășii la adresa Partidului.

Pompiliu încearcă, pe cât posibil, să ducă o existență la adăpost de intrigile conspiraționiste, dar și de cele anti-conspiraționiste, izolându-se, cu precauție și politețe, de colegi de serviciu și de vecini, și concentrându-se asupra cercetărilor sale. Asaltat continuu cu pedagogii ideologice materialiste, muncitorești și ateiste de către vecina lui de bloc, Sorana, membră de seamă a Partidului, personajul-narator reușește să rămână, în ciuda iritării, atent la doza de replici caustice pe care le poate da fără să i se pună viața și siguranța în pericol. De altfel, frica, în diferite nuanțe, de la anxietate, trecând prin teamă

¹ PhD Researcher, "1 Decembrie 1918" University of Alba Iulia.

² Cornel Nistea, *Ritualul bestiei. Amintiri din șezlongul albastru*, Editura Teognost, Cluj-Napoca, 2008

și ajungând până la teroare, îl însoțește permanent. Pompiliu va cunoaște dragostea, atentă, fără excese, alături de Luisa, secretara colegiului științific de cercetare al Institutului, va ceda la chemările credinței și va participa alături de un coleg la o procesiune ortodoxă cu ocazia sărbătoririi nașterii Maicii Domnului și, în final, va înțelege ce înseamnă tortura și umilința în beciurile Securității, din pricina colegului său, Dorel, fiu de procur, acuzat fiind, pe nedrept, de simpatii și uneltiri active de dreapta.

Totuși – în ciuda aprecierii sale ca scriere politică dezvăluitoare a tarelor comunismului și a plasării sale în zona realismului ironic³ – romanul lui Cornel Nistea este mai mult decât un alt produs literar destinat exorcizării obsesiei comunismului românesc, el construindu-se ca o reflectare într-adevăr periculoasă a comunismului, căci contaminarea narațiunii (discursul despre comunism), și, parțial, chiar și a logicii romanului, cu obiectul său (comunismul) plasează romanul pe muchie de cuțit, între ratare și reușită, între care, dincolo de alegerile critice și de interpretare ce se pot face prin asumarea unui pol sau a altuia, nu lipsește o ambiguitate oarecum funciară, în care opera literară a romancierului se simte confortabil. Beneficiile cercetării vor fi, în acest caz, legate de sesizarea și comprehensiunea raportului dintre realitate și literatură, respectiv dintre istorie și ficțiune și chiar dintre asumare auctorială și hazard literar.

Limbajul puterii și puterea limbajului

Importanța romanului lui Cornel Nistea nu rezidă atât în tema aleasă – comunismul, viața sub zodia terorii, nici în strategia auctorială imediată și cea mai vizibilă la nivel stilistic – de punere în tramă, prin intermediul rememorării, a mărturisirii naratorului-personaj și nici măcar, într-un sens foarte îngust, în motivul resurecționar, simultan ontologic și textual, al jurnalului, suport-vehicul al aducerilor aminte. Toate aceste elemente, cum anticipam și mai sus, sunt atinse de *deja-vu*. Cu alte cuvinte, nu există un inedit al utilizării și abordării lor. Comunismul este o temă prezentă atât în opere literare post-decembriste, de ajuns să ne gândim numai la operele extrem de populare Herta Müller, câștigătoarea Nobelului literar în 2009, cât și în cinematografia românească de dată recentă (*Amintiri din epoca de aur*, 2009, *Hârtia va fi albastră*, 2006, *Cum mi-am petrecut sfârșitul lumii*, 2006 etc.). Mediul literar-artistic nu duce lipsă de reprezentări ale comunismului, dimpotrivă, pe porțiuni mici pare a exista chiar o saturație. Mărturisirea, ca tehnică narativă, este, iarăși, aproape un fapt inerent al romanelor despre comunism. Mai mult, există la Nistea o urgență a mărturisirii și o senzație de necesar și obligativitate care îl așează pe autor în siajul unor locuri comune ce pot deveni deranjante printr-o mixtură de banal și prețiozitate. Personajul narator, Pompiliu Dascălu, se simte de-a dreptul vizat de istorie, obligat să continue jurnalul unchiului său, Lionel, să-și asume riscuri personale majore pentru a da seama de o epocă aflată sub semnul bestialității: „Constat că sunt un captiv al sistemului ca oricare alt concetățean, cu diferența că eu îmi notez impresiile într-un Jurnal, care, în eventualitatea că va fi descoperit, va implica într-o anchetă a securității

³ Lörinczi Francisc-Mihai, *Cornel Nistea: „Ritualul Bestiei“*, <http://ocartepezi.wordpress.com/2008/10/07/08-octombrie-2008-cornel-nistea-%E2%80%9Eritualul-bestiei%E2%80%9C-editura-teognost-cluj-napoca-2008-lorinczi-francisc-mihai/>, consultat ultima dată în 19.02.2013

zeci sau poate sute de oameni ale căror nume le-am scris acolo și cărora le-aș putea face un rău imens cu însemnările mele. Soluția e desigur să distrug Jurnalul, dar oare am eu voie să vădulesc istoria unui popor la care să facă referire viitorimea?”⁴.

Jurnalul salvator nu este nici măcar al lui Pompiliu Dascălu, al fricilor și constrângerilor sale, ci un jurnal atipic, non-individual, colectiv în sens dublu – al altora (el e continuarea celui al lui Lionel), respectiv al unui specific personal de mărturisire pasager, asumat doar în măsura în care se consideră că acest specific poate servi la a creiona trăsăturile unei colectivități. O colectivitate a opoziției față de sistem și față de colectivizarea dezumanizantă, gregară, operație de bază a structurilor comuniste, o colectivitate a oamenilor ce tânjesc după libertate în plin comunism, fără să se lase îndoctrinați. Tocmai cu acest jurnal ce reprezintă un conglomerat de clișee literare și exagerări (scriitura salvatoare din ghearele istoriei nedrepte, scriitura ca instrument al adevărului, restabilizator și punitiv) debutează și importanța reală a romanului lui Cornel Nistea. Dincolo de substratul stereotipic al gestului de a recurge la un Jurnal ca strategie narativă și ca motiv literar se află o problemă de reprezentare literară. Jurnalul este, ca și întreaga narațiune a lui Nistea, invadat de obiectul pe care-l conține. Un comunism lingvistic – ceea ce este sinonim cu translatarea în plan lingvistic a comunismului, ca tactică, ca metodă de discurs și, implicit, ca mod de structurare a viziunii asupra lumii, insistent și clar(ificat) la maxim – este ceea ce găsim în romanul *Ritualul Bestiei*. Ritualitatea fiarei comuniste, alcătuită din elemente precum provocarea sistematică a fricii și persuasiunea ideologică prin cuvânt generează, în scrierea lui Nistea, o ritualitate de grad doi, pur lingvistică, detectabilă nu numai la nivelul Jurnalului – punere în abis lingvistică a discursivității înseși proprii romanului lui Nistea – ci a întregii scrieri. Este, practic, o altă formă prin care ritualitatea fiarei pare a se impune, lucru ce oferă coerență internă proiectului literar al scriitorului, pe de o parte, iar pe de alta îl așează sub semnul unei originalități primejdioase, pentru că, dacă nu este surprinsă această logică de construcție a narațiunii, originalitatea poate avea străluciri întunecate, alunecând înspre contrariul ei.

De fapt, tot romanul lui Nistea este un roman de limbaj. Lucrurile care se petrec în el, temerile repetate și iubirile lui Pompiliu sunt numai un suport pentru discursul său asupra stării politicii românești, pentru considerațiile sale asupra lumii și vieții dintr-o perspectivă contestatar comunistă. Acțiunea principală din roman nu este constituită nici de moartea vărului Felician, înregimentat fără voie în trupele militare menite să distrugă rezistența din munți, nici de relația cu Luisa sau cu credinciosul coleg Matei, ci de discursul asupra tuturor acestora, care le transcende și care-și caută legitimarea și mulțumirea în critica comunismului și a avatarurilor sale: Partidului unic, învățătura Marilor Dascăli ai Omenirii, Securitatea, Comitetul Revoluționar, Omul-Bestie etc.

Naratorul își permite statutul de personaj doar în măsura în care acesta îi dă dreptul să vorbească despre ceea ce i se întâmplă mai puțin lui personal, ci în calitatea sa de exponent al rezistenței anti-comuniste. Și vorbește tot timpul. Cu unchiul său Lionel, fugit dincolo de granițe, în gând sau chiar scriind în jurnalul acestuia, cu papagalii, cu Luisa, cu

⁴ Cornel Nistea, *Op.cit.*, 128.

nepoata căreia îi va istorisi toate cele petrecute în viața sa/în roman: „Draga bunicului, sistemul diabolic pe care l-au creat așa-zii Mari Dascăli ai Omenirii era întemeiat pe minciună, pe crimă și distrugerea valorilor, în principal a valorilor creștine. Ideologia lor s-a dezvoltat și s-a răspândit precum un virus asemănător cu acela al ciumei. Virusul difuzat de ideologia acestor farsori ai omenirii a creat omul-bestie”⁵. Aceasta este o parte din răspunsul primit la o parte din întrebările formulate de nepoata curioasă. Fetița întreabă, nici mai mult nici mai puțin decât: „Au fost oare fericiți ticăloșii, torționarii și criminalii care au susținut ideologia atee și-au ucis în numele ei oameni?”⁶. Dialogul dintre ei este simplă expunere de idei, de limbaj anti-comunist și nu are, vom vedea și mai jos, nimic de-a face cu psihologia personajelor.

Celelalte personaje sunt și ele profund discursive. Sorana, femeia trecută de prima tinerețe, vecina de bloc a lui Pompiliu îl mitraliază sistematic pe acesta cu tirade pro-comuniste. Rudele vărului Felician, îl plâng cu glas tare și găsesc în moartea acestuia ocazia pentru a se exprima, iarăși, împotriva sistemului: „Lasă, vin ei americanii. Da, da, vin cât de curând și-apoi să vezi. Situația asta nu mai poate continua așa. Da, se vor schimba cât de curând lucrurile”⁷. Artistul plastic ascuns în munți, care colecționează picturi cu sfinți, ține lecții întregi de credință și moralitate: „Dumnezeu e mai mult decât orice iubire și asta nu prea înțeleg oamenii, mai ales cei care se lasă dominați de ură. Și ne întrebăm de ce această ură, cum se justifică ura oamenilor împotriva tuturor religiilor. Toți o știm, e atât de simplu. Pentru că toate religiile, fără excepție, propun omului promovarea moralității și a binelui”⁸ sau „Ignoranța este dușmanul cel mai mare al culturii și civilizației, iar ea se manifestă tot atât de violent ca ciurma”⁹. Colegul Matei îl convinge pe Pompiliu să participe la procesiunea religioasă, după ce la Institutul de cercetare părea retractil și temător: „Pompiliu, te știu om credincios, azi e ajun de Sfântă Mărie, ce-ar fi să mergem deseară la schitul Ioan Botezătorul din Gorgani, să ne spovedim și să ne împărtășim?”¹⁰, iar înainte să fie prins de Securitate, când simpatiile sale pentru Garda de Fier devin evidente, ține un adevărat *speech* viitoristic: „Nu uita ce-ți spun acum: Va veni o vreme propice revoluției noastre spirituale, nu acum, poate într-un alt veac, pentru că istoria unei țări nu se poate scrie cu frânturi de glorie... (...) acest ferment e dragostea noastră pentru Isus Cristos. Desigur, distrugerea morală de acum va favoriza victoria vremelnică a bolșevismului. Bestiile vor avea un timp câștig de cauză.”¹¹

Preotul care conduce cortegiul de credincioși predică în continuu, până când sunt împrăștiați de o ceată de bătăuși. Notele discursive sunt apocaliptice și evanghelice deopotrivă, preotul făcând apel la credința oamenilor pentru a se salva din ghearele diavolului, sinonim, în aproape toată cartea lui Cornel Nistea, cu însuși comunismul: „au sosit vremurile lui Mamona, dar mai e timp ca oamenii să se întoarcă cu fața spre Tatăl din

⁵ *Idem*, p. 305

⁶ *Idem*, p. 302

⁷ *Idem*, p. 172

⁸ *Idem*, p. 182

⁹ *Idem*, p. 183

¹⁰ *Idem*, p. 185

¹¹ *Idem*, p. 288

ceruri. Rugați-vă întruna, ca nu cumva necuratul să pună stăpânire pe sufletele voastre, căci vă ademenește cu tot felul de promisiuni și daruri”¹², „Dacă m-au prigonit pe mine și pe voi vă vor prigoni. Bate-voi păstorul și se vor risipi oile sale”¹³, „Binecuvântată este Împărăția Ta, Doamne, a Tatălui, a Fiului și a Sfântului Duh, acum și pururea și-n vecii vecilor: Amin. Slavă ție, Doamne, Slavă ție”¹⁴. Papagalii de care trebuie să aibă grijă personajul principal sunt permanent tentați de cuvânt. Vorbesc împotriva Partidului direct și indirect, ironic, anunță când vine cineva la ușă, par a avea o inteligență umană: „Câr-câr-câr! Căâr! Căâr!... Agentul, agentul secret, zic ei într-un glas”¹⁵, „Bate cineva la ușă! Bate cineva la ușă! Mă atenționează alarmate păsările”¹⁶, intră în dialog cu tânăra verișoară Flavia, proaspăt intrată în Partid și entuziasmată de noua ideologie „Moarte lor, moarte lor, moarte trădătorilor! Unde sunt americanii? S-au ascuns ca șobolanii”¹⁷. Este greu de crezut că niște papagali pot utiliza cuvintele cu asemenea dexteritate, într-o asemenea varietate. Realismul romanului lui Cornel Nistea devine, la fiecare înaintare în lectură, extrem de discutabil.

În fapt, declarațiile personajelor lui Nistea sunt, majoritatea lor, teatrale, impetuoase, artificiale, cu țesăturile la vedere, prin care se întrezărește și chipul furios al autorului-narator, mai mult decât al naratorului-personaj. Ele sunt, în fond, declamații și, în subtext, demonstrații repetate ale desfigurării lumii sub influența comunismului. Toate trimit la un designat ultim cu două fețe: cel al comunismului rege – un designat prezent, temut și imitat în ceea ce privește armele de combatere: logica discursului – și al lovirii, al uciderii regelui – anti-regele care trebuie instalat în locul celui căruia i se pregătește asasinarea conceptual și fantasmatic. Din cauza acestei centrări pe limbaj, se poate spune că faptele nu există în mod veritabil în roman. Nu se întâmplă nimic neprevăzut. Este clar de la bun început că Pompiliu, cu fricile sale, dar, în același timp și cu discursurile sale ce se dezlănțuie adesea, cu Jurnalul pe care îl ascunde sub podea va sfârși prost. De asemenea, tot cert este că Dorel lucrează de partea Securității. Poate mai puțin, până la un moment dat, că Luisa dorește cu adevărat binele lui Pompiliu, dar, oricum, cartea nu rezervă nicio surpriză majoră lectorului aflat în căutare de suspans romanesc. Aceasta deoarece cheia realistă în cel mai evident mod nu pare a fi dorită de către autor. Sau, dacă este, felul în care limbajul își joacă rolul de trecere dinspre o postură în care este un simplu instrument al puterii (limbajul puterii) înspre o ipostază nouă în care devine el însuși putere (putere a limbajului, ucidere a regelui, a tatălui malign) pune în chestiune apartenența romanului la realismul clasic.

În ceea ce privește rolul și modalitățile de funcționare a limbajului, romanul lui Cornel Nistea se plasează în antiteză cu romanele Hertei Müller. Limbajul laureatei cu premiul Nobel literar avea o funcție poetică și de metamorfozare a realității, nu ca mascare

¹² *Idem*, p. 200

¹³ *Ibidem*

¹⁴ *Ibidem*

¹⁵ *Idem*, p. 157

¹⁶ *Idem*, p. 159

¹⁷ *Idem*, p. 153

sau inversare semantică, ci în sensul unei acutizări senzoriale și ontologice a acesteia. Pentru naratoarea unui roman precum *Animalul inimii*, de pildă, limbajul își află rădăcinile și puterea în fisura care apare, și care este asumată ca atare, dintre gândire și trăire: „cum ar trebui să trăiești, îmi ziceam, ca să te potrivești cu ceea ce tocmai gândești”¹⁸. La Nistea, din contră, trăirea nu reprezintă o problemă decât în măsura în care înțelegem prin trăire acel prim nivel al existenței, bruiat de practicile și discursurile comuniste și nu o chestiune de psihologie, și nici în această accepție nu reprezintă un element insurmontabil. Limbajul, abordat diferit, având, la nivel simbolic surse distincte (puterea și ultrajul puterii la Nistea și non-puterea, poeticitatea la Müller) face ca la Herta Müller orizontul de așteptare al cititorului să fie constant subminat, în vreme ce la Nistea el este reconfirmat cu fiecare pas, astfel că se creează senzația de saturație, de supra-plin semantic și strategic.

Displazie onto-politică

Continuând comparația cu opera Hertei Müller, observăm că și la autoarea româno-germană și la Cornel Nistea, comunismul se face vinovat de regresul spre animalitate. Numai că, dacă în *Animalul inimii* animalitatea era ambivalentă, a lumii înconjurătoare și a fiecăruia dintre cei ce se simțeau zdrobiți de regim (*animalul inimii*), o structură de rezistență împotriva animalității dezintegrante și invadatoare, în *Ritualul bestiei* animalitatea înseamnă exclusiv și cu stridență sălbăticiie, ieșire periculoasă și fără întoarcere din zona umanității, ca valoare și ca ontologie. Animalitatea lui Nistea este, cum explică naratorul-personaj, o stare patologică generată de virusul comunist. Și, în plus, o patologie moral-religioasă, ceea ce face ca Bestia să fie un sinonim, brutal aproape, al Diavolului¹⁹. Așadar, poți fi bolnav sau nu, jumătățile de măsură sunt rare. Și pe această cale se explică vederea psihologică a tuturor personajelor, simple măști, simple instanțe lingvistice tipice mai degrabă unui teatru radiofonic decât unui roman. Naratorul-personaj provine, după cum indică și numele său, din două dimensiuni temporale diferite. Din viitor – naratorul își recitește jurnalul, și din trecut sau din timpul faptelor cuprinse în narațiune. Ca personaj, el are adesea, în situațiile critice, o senzație de greață – amețală, durere de cap, stare de rău –, care nu e greața ontologică sartriană generată de confruntarea cu neantul, ci o greață provenită din straturile superficiale ale ființei, dintr-o asfixiere ideologică, politică. Altfel însă, personajul Pompiliu este devitalizat. El trăiește, cât trăiește, prin frica sa continuă, variată, dar mai degrabă într-un mod caricatural și demonstrativ. Dacă frica de moarte este, conform lui Martin Heidegger sau a lui Max Scheler ceea ce definește umanitatea la nivel individual și, potrivit lui Robert Kastenbaum, ceea ce o structurează la nivel colectiv, societal, pentru personajul-narator, Pompiliu, frica de moarte este redusă la adeziunea la religia ortodoxă. Astfel, el se regăsește în totalitate în explicația asupra originii fricii de moarte dată de către preotul ce conduce cortegiul credincioșilor: „frica de moarte e rodul necredinței. Așadar, frica, lipsa curajului de a-l

¹⁸ Herta Müller, *Animalul inimii*, ediția a II-a, traducere de Nora Iuga, Polirom, Iași, 2006, p. 64

¹⁹ Ruxandra Cesereanu observa că imaginea Securității a fost o preocupare obsesivă pentru scriitorul român. Cf.: Ruxandra Cesereanu, *Imaginea Securității în literatura română în comunism și postcomunism*, în *Caietele Echinox*, 1, 2001

mărturisi pe Cristos, e un mare păcat, care cu adevărat poate atrage după el moartea. Numai credința adevărată îl duce pe om spre veșnicie”²⁰.

Pompiliu deviază de la normalitatea unui personaj realist și se îndreaptă către un personaj caricatural, un personaj marionetă care nu e nici personaj, nici narator, ci autor. Displazia semnifică acel proces, conotat medical, prin care celulele umane se îndepărtează de procesul normal de funcționare, devin atipice și, în ultimul stadiu, chiar maligne. Într-un sens metaforic, displazia caracterizează statutul personajelor din romanul lui Cornel Nistea, fie că e vorba de narator, fie de toate celelalte. Ele ies din sfera ontologiei și se fixează în cea axiologică și politică. Diferența dintre naratorul-personaj și restul personajelor este că primul are, cum aminteam, o natură dublă, el venind (și) din viitor, astfel că discursul său ultra-corect, aforistic și evanghelic se justifică. Toate celelalte sunt însă produse ale trecutului, iar absența psihologiei și limbajul lor plat nu se pot motiva decât prin intermediul dependenței de memoria personajului-narator, care ar fi, în această optică, un regizor de marionete. Apoi, timpul în care ele evoluează nu este clar precizat, nu sunt numiți ani, decade, fiind mai curând vorba de un timp omogenizat, de un timp alegoric și absurd, în care reacțiile par deja evaluate, hiperlucide de partea celor buni și obscure, înnămolite în obiectul credinței lor – ideologia comunistă, în ce-i privește pe cei răi.

Concluzii. Între ratarea realistă și succesul absurd

Dacă și-a propus un roman realist clasic, o altă mărturisire despre comunism, Cornel Nistea s-ar putea confrunta cu eșecul sau cu o realizare mai degrabă de natură documentar-istorică, de memorialistică, decât literară. Dacă, însă, și-a propus să redea absurdul comunismului – un absurd răsunător, cu efecte peste ani în însuși limbajul naratorului care-i reinteroghează sensul și descrie realitatea – atunci autorul s-ar putea bucura de succesul obținut. Căci absurdul romanului derivă din tot ceea ce am examinat mai sus. Din displazia ontologică și din puterea limbajului care seamănă conținutului pe care-l distruge – discursul comunist. Laurent Lavaud consideră că reprezentarea cumulează două sensuri. Primul, cel de absență, pentru că atunci când este nevoie de reprezentare există o lipsă. Celălalt sens este de *exhibare a prezenței*, de *dublare*. Reprezentarea comunismului în romanul lui Cornel Nistea dezzechilibrează balanța celor două sensuri în favoarea unei exagerări a celui de-al doilea. Comunismul este suprascris în chiar ceea ce ar trebui să îl conteste – la nivel de conținut, de discurs, de strategii narative, astfel că lipsa obiectului de reprezentat este estompată la maxim fără a fi totuși absență a lipsei. Sunt alți termeni pentru a defini aceeași cheie absurdă în care se poate citi cartea lui Cornel Nistea.

²⁰ Cornel Nistea, *Op.cit.*, p. 199

Bibliografie :

- Andor, Horváth: „Autorul în discursul postcomunist”, în *Observator Cultural*, nr. 62, mai, 2001
- Cesereanu, Ruxandra: „Imaginea Securității în literatura română în comunism și postcomunism”, în *Caietele Echinox*, 1, 2001
- Kastenbaum, Robert: *Death, Society and Human Experience*, Pearson Education, USA, 2007 [1977]
- Lavaud, Laurent (ed.): *L'image*, Flammarion, Paris, 1999
- Lörinczi, Francisc-Mihai: *Cornel Nistea: „Ritualul Bestiei“*, <http://ocartepezi.wordpress.com/2008/10/07/08-octombrie-2008-cornel-nistea-%E2%80%99Eritualul-bestiei%E2%80%99C-editura-teognost-cluj-napoca-2008-lorinczi-francisc-mihai/>, consultat ultima dată în 19.02.2013
- Heidegger, Martin: *Ființă și timp*, traducere din limba germană de Gabriel Liiceanu și Cătălin Cioabă. Humanitas, București, 2006 [*Sein und Zeit*, 1927]
- Müller, Herta: *Animalul inimii*, ediția a II-a, traducere de Nora Iuga, Polirom, Iași, 2006
- Nistea, Cornel: *Ritualul bestiei. Amintiri din șezlongul albastru*, Editura Teognost, Cluj-Napoca, 2008
- Scheler, Max: *Mort et survie*, Aubier, Paris, 1952